G. Eténi Nóra

Szentírás, hagyomány, reformáció. Teológia- és egyháztörténeti tanulmányok

Szerkesztette: ***F. Romhányi Beatrix és Kendeffy Gábor***

Gondolat Kiadó, Budapest, 2009. 323. old.

A reformáció kérdéskörét kutató hazai és nemzetközi szakirodalom izgalmas, új perspektíváját eredményezi, hogy – amint a reneszánsz fogalmának újraértelmezéseinél megfigyelhetjük, – a reformációt is többlépcsős hosszú folyamatként, a szó legszorosabb értelmében vett kulturális mozgalomként, *processus*ként vizsgálja, mely mélyreható strukturális változásokat eredményezett. Ebből következik, hogy a kutatónak nem szabad, nem is lehet statikus képet rajzolnia, hiszen a változás mibenléte, miléntje, sokoldalúsága az igazán érdekes probléma. A 2007. november 7. és 9. között a Magyar Tudomány Ünnepe rendezvénysorozat keretében a Károli Gáspár Református Egyetemen *„A reformáció kezdetei Magyarországon"* címmel tartott konferenciának kibővített anyagát tartalmazó kötet valóban jó lehetőséget teremt arra, hogy a reformáció folyamatának sokarcúságát bemutatassa.

A 23 szerzős tanulmánykötet a reformáció történetét nem szűkre szabott időbeli és felekezeti keretek között tárgyalja, hanem több kutatási terület kölcsönhatására törekedve, a középkor és a kora újkor kutatóinak együttműködésével a változás hajnalát ragadja meg. A tanulmányok sokfélesége azt is érzékelteti, hogy a 15. század végi, 16. század eleji társadalmat milyen sokféle hatás és kihívás éri, amire a gazdasági és kulturális elitnek, kisebb és nagyobb közösségnek egyaránt reagálni kell, amihez a világi és egyházi hatalmaknak új normákat kell teremteni. Az egymással is versengő alternatívák jól érzékeltetik a mélyreható „világnézeti" megújulás szellemi izgalmát.

A kötet, amint a címe is sugallja, három nagyobb egység köré szerveződik. Az első szerkezeti egység a Biblia és Teológia címet viseli, mely a keresztény teológia egyes reformátorokat is foglalkoztató kérdéseit, a reformátorok tanításait, és a Szentíráshoz való viszonyukat világítja meg. Nyolc tanulmány mutatja be a teológiai értelmezések korhoz kötött változásait. Balla Péter: *„A Galata-levél bevezetéstani problémái"*-t elemzi. Mária bibliai ábrázolásának változatait és változásait vizsgálja két tanulmány: Bolyki János: *„Szűz Mária az Újszövetségben"* és Pesthy Monika: *„Mária: istennő vagy oktalan asszony?".* Kálvin műveltségének, értelmezéseinek forrásvidékét tárja fel Peres Imre: *„Kálvin János újszövetségi kommentárjai",* Baán István: *„Khrüszosztomosz-idézetek Kálvin Institutiójában"* és Bogárdi Szabó István: *„A khalkédóni dogma alkalmazása Kálvinnál"* című tanulmánya. Kendeffy Gábor: *„A kegyelemtan Ágoston Római levél-értelmezéseiben"* címmel az egyházatya útkeresését, gondolkodásmódjának változását elemzi konkrét problémakör kapcsán. Békési Sándor: *„A könyv mint templomhelyettesítő toposz a reformátoroknál"* című tanulmányában a reformáció korának sajátos „nyomtatványéhségét", a nyomtatás vallásgyakorlatot is befolyásoló intellektualizáló és individualizáló hatását, a megváltozó tér- és idő-élmény szemléletváltást hozó szerepét mutatja be, miközben a nyomtatott könyv tiszteletét és sajátos szakralitását is érzékelteti elemzésében.

A kötetről készült másik, megjelenés alatt álló recenzióban elsősorban a teológiai eredményeket mutatják be, most egy kis elfogultsággal, a kora újkorral foglalkozó történészként a kötet második és harmadik fejezetét ismertetném részletesebben. A második rész az *Egyház és az egyházak a Kárpát-medencében* cím-

mel öt esettanulmányban elemzi a magyarországi egyházak válságát és megújulását a 16. század elején, nyitásként visszanyúlva egy 9. századi problémakörhöz (Nótári Tamás: *„Nova doctrina Methodii. Tévtanítás vagy joghatósági vita Pannónia felett a IX. században").* Erdélyi Gabriella: *„Isteni és emberi törvények hálójában. Az egyszerű hívek viszonya az alsó papsághoz a reformáció előtt"* című tanulmánya az Apostoli Penitenciária lelki ügyekért felelő hivatala beadványai alapján érzékletes képet ad arról, hogy valóban milyen nagy szükség van az egyházi megújulásra a XV. század közepétől. Nem a pápai udvar világát, hanem az alsóbb papság társadalmi elfogadottságát vizsgálja, s mutatja be, hogy miként foszlik szét a szakrális státusuk, s mekkora feszültség alakul ki a társadalmi-világi szerepeik között a mindennapok világában akár a kocsmai verekedések sikertelen békítéseit, vagy éppen a háztartásban lezajló végzetes nézeteltéréseket tekintve. F. Romhányi Beatrix: *„A koldulóbarátok szerepe a XV-XVI. századi vallási megújulásban"* című tanulmánya azt rekonstruálja, hogy a XV. századi vallási megújulás iránti igény a ferences és pálos szerzetesek körében milyen korán jelentkező reformmozgalom. A társadalmi igényre való gyors reflektálás, a végrendeletekben is tükröződő társadalomközeliség, társadalmi elfogadottság szerepet játszott abban, hogy a reformáció megjelenését is leginkább a ferences és pálos kolostorok tudták túlélni, bár a török hódítás nyilván durván befolyásolta a folyamatot.

Csepregi Zoltán tanulmánya az 1544-es váradi vitát elemzi, mert úgy tűnik, hogy az 1540-es években ugrásszerűen megnő a reformáció eszméit hirdető prédikátorok száma a magyar nyelvterületen. Váradnak és környékének a politikai és vallási hovatartozása sem eldöntött ebben az időszakban, s olyan nagy formátumú személyiségek hatnak, működnek a térségben, mint Fráter György, Dévai Mátyás és a ferences Szegedi Gergely, s ezért nagyon fontos a váradi vita körülményeinek rekonstruálása, a váradi tételek értelmezése, a szerzőség megállapítása.

Antonín Kalous: *„Tárgyalások az utraquisták és a római egyház egyesüléséről: a kiegyezés politikája"* címmel a huszita háborúk 1460–70-es évekbeli második szakasza után a cseh korona országaiban zajló egyesítési kísérleteket vizsgálja, melyben az utolsó jelentős akcióként az 1520-es években a két Magyarországra küldött pápai diplomata, Antonio Burgio és Lorenzo Campeggio játszott jelentős szerepet, egyes cseh és magyar körök érdekeivel is számolva.

A kötet harmadik nagy egységét a *„Hagyomány és reformáció – átmenet a felekezeti elkülönülés irányába"* című fejezet képezi. Ebben kifejezetten modellszerű elemzéseket olvashatunk a kronológia mentén elrendezve. Szabó András: *„A magyarországi reformáció kezdete és az átmeneti korszak a reformátorok életútja tükrében"* című tanulmánya teljesen jogosan hangsúlyozza, hogy a kutatások megújulását éppen ennek az átmeneti korszaknak, a kezdeteknek a szisztematikus feltárása eredményezheti. Bár továbbra is fontos leszögezni, hogy mind Karácsonyi János, mind pedig Zoványi Jenő munkái alapvető kézikönyvként használandók, de számos területen pontosításra szorulnak, s még az is várható, hogy alapvetően módosul az a korábbi kép, mely szerint a reformáció terjesztésében Magyarországon a ferencesek, illetve volt ferences szerzetesek játszották volna a meghatározó szerepet.

A kötet sokféle izgalmas, finoman kidolgozott esettanulmánya jó lehetőséget kínál a folyamatok rekonstruálására. Régi axióma, hogy a reformáció széles társadalmi körben gyorsan, szinte robbanásszerűen ható jelenség, mégis a terjedés miként jét, tényleges hatását, érvényesülését még a politikai elit soraiban is nehéz felderíteni. Bobory Dóra a korszak egyik legműveltebb, külföldi udvarokban szerzett tapasztalatokkal, széles nemzetközi kapcsolatrendszerrel rendelkező főurának, Batthyány Boldizsárnak a felekezeti hovatartozását vizsgálta. A színvonalas főúri udvart működtető, alkímiai érdeklődéssel is rendelkező, üldözött protestánsokat segítő magyar főnemes esetében ismerjük a gondosan válogatott könyvtárának jó részét, udvarának szellemi és politikai környezetét is sikerült megrajzolni, és mégsem lehet egyértelműen megállapítani, hogy melyik felekezethez is tartozott. A franciaországi udvarban Szent Bertalan éjszakáján

szerzett tapasztalata úgy tűnik, óvatosságra intette, s hitbeli meggyőződését rejteni szándékozta. Réthelyi Orsolya *„Vallás és nyelv az udvartartásban"* főcímű tanulmánya is a politikai elit újra való reagálását elemzi. A Habsburg Mária udvarát ért protestáns hatások közismertek, mint ahogy már a korban is közismertek a kifejezetten az özvegy Máriának írt és nyomtatott prédikációk és elmélkedések. Mégis szinte kinyomozhatatlan Johannes Cronernek, Habsburg Mária első lelkészének életrajza, aki pedig még fogadalmi oltárképet is készíttetett Habsburg Mária Rajna menti viharból való megmenekülésének emlékére. A Mariazellben található oltárképben nemcsak az az érdekes, hogy a valószínűleg brassói születésű udvari káplánnak épp a magyarországi szokások és nyelv megismertetése a feladata a leendő királyné udvarában, de az új korszak szemléletmódját tükrözi az a gesztus is, hogy milyen hangsúlyosan emeli magát az események középpontjába. A reformáció gyors terjedésében és széleskörű hatásában a kulturális elit megváltozó társadalmi státusa meghatározó új jelenség. Nemcsak arról van szó, hogy milyen fontos a korszerű, sokoldalú tudás a társadalmi érvényesüléshez, hanem arról is, hogy az értelmiségi elit egyre fontosabb tényezővé válik. Nemcsak egyéni karriereket figyelhetünk meg, hanem egyre szélesedő társadalmi réteg szerepét kell vizsgálnunk a társadalmi normák formálásában. Nem véletlen, hogy korszakunkban egyre több az értelmiségi portré, mely éppen a tudás társadalmi presztízsét is megfogalmazza.

A kötetben több tanulmány jó érzékkel – a kedvező forrásadottságokat kihasználva – a városok közegét elemzi, hiszen a jórészt német lakosságú felső-magyarországi városokban hamar megjelentek a reformáció tanai, s a városi közeg többféle politikai, gazdasági és kulturális elitjével jó vizsgálati lehetőséget ad az egymásra is reflektáló alternatívák elemzésére. Sebők Marcell: *„Párhuzamos praxisok a XVI. századi Szepességen"* című tanulmánya azt mutatja be, hogy milyen vallási gyakorlatok léteznek egymás mellett, miként alakulnak ki az új rítusok, miként fogadja el a szűkebb, majd tágabb közösség az új normákat. Amint a tanulmány hangsúlyozza, nemcsak a tudás- és ismeretanyag elterjedéséről, kisugárzásáról kell beszélni, hanem annak interakcióiról és egyidejűségeiről is, hiszen nemcsak a nemzeti sajátosságokat érdemes vizsgálni a reformáció terjedése idején, hanem a helyi sajátosságok is feltérképezhetők. A kitűnő forrásadottságoknak köszönhetően a hétköznapi hitéletet is meg lehet rajzolni nemcsak a templomokban, hanem az iskolákban is. Felső-Magyarországon egy olyan nagy formátumú személyiség hatásával kell számolni, mint Stöckel Lénárd. Guitman Barnabás *„Reformáció: felekezetszerveződés Bártfán"* című tanulmányában reflektálva az evangélikus Heinz Schilling és a katolikus Wolfgang Reinhard konfesszionalizálódási elméletére a magyarországi adaptálásának a lehetőségét is bemutatja.

Flóra Ágnes: *„Rekatolizáció és provokáció? A kolozsvári jezsuita kollégium alapítása és a városi tanács"* című tanulmánya azt a lényeges kérdést feszegeti, hogy miért is Kolozsvárra vitte a jezsuitákat Báthory István, erdélyi fejedelem, miért nem az erdélyi fejedelmi udvar közvetlen védelme alatt segítette a jezsuiták megtelepedését. A városi jegyzőkönyvek alapján valóban plasztikusan bontakozik ki az a folyamat, hogy miként próbál a protestáns városi közösség a folyamatosan erősödő katolikus uralkodó akaratával szembeszegülni. Szegedi Edit Brassó példáján mutatja be a reformáció és az ortodoxia, keleti egyház versengését és érdekellentétét. Lupescu Makó Mária tanulmánya két erdélyi domonkos kolostor viszontagságos helyzetét mutatja be főként az 1520-as években, s miközben rekonstruálja a kolostorokat ért fosztogatásokat, felforgatásokat és zavargásokat, alapvetően mégis azt állapítja meg, hogy téves az a korábbi nézet, mely szerint a protestánsok rendszeresen pusztították volna a kolostorokat. Szintén a középkori tradíció sajátos továbbélését mutatja be Ferenczi Ilona tanulmánya, mely a középkori liturgikus szövegek továbbélését elemzi Magyarországon a reformáció első századában.

Miközben a városi élet forrásadottságai igen kedvezőek, és csak örülni lehet a napjainkban tapasztalható, s e kötetben is érzékelhető várostörténeti kutatás látványos új lendületének, érdemes lenne

a végváriak és a reformáció kérdéskörének is nagyobb figyelmet szentelni. A kötet nagy erénye, hogy több szerző esetében is a tanulmány mögött érzékelhető a téma kapcsán nemrég megjelentetett monográfia, vagy szerkesztett tanulmánykötet tanulsága.[1] Őze Sándor esetében is jól érezhető, hogy a kötetben közölt tanulmánya egy nemrég megjelent kötetének[2] problémaköreire utal, amikor a végvári katonaság reformációhoz való viszonyát elemzi, a korszak meghatározó, megtartó toposzai (védőbástya, apokaliptikus időszemlélet) tükrében.

A tanulmányok valóban reflektálnak egymásra, viszik tovább egymás gondolatmenetét, éppen ezért jó lett volna egy névjegyzékkel segíteni az olvasót a fontosabb szereplők többször felbukkanó alakjának könnyebb keresése érdekében. A tanulmányok sajátos kölcsönhatása miatt talán érthető lett volna több, kisebb belső tematikai egységet teremtő strukturálás.

A kötet sokfélesége igazán erény, a szerzők sok tudományterületről, több felekezet irányából, nemcsak hazai, hanem határon túli területekről is érkezve jó néhány világi és egyházi tudományos műhelyt képviselnek. A kötet eredményeinek a nemzetközi tudományos életbe való bekapcsolását a tanulmányok rövid angol nyelvű összegzése segíti. Érdemes lenne további kötetekkel is gazdagítani az együttműködést.

[1] ROMHÁNYI BEATRIX: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon.* Bp. 2000.; SZABÓ ANDRÁS (szerk.): *Mezőváros, reformáció és irodalom.* (16–18. század) Bp. 2005.; ERDÉLYI GABRIELLA: *Egy kolostorper története. Hatalom, vallás és mindennapok a középkor és az újkor határán.* Bp. 2005. *Maria von Ungarn, eine europäische Persönlichkeit zu Anbruch der Neuzeit.* Hrsg. MARTINA FUCHS – ORSOLYA RÉTHELYI. Münster, 2007.; SEBŐK MARCELL: *Humanista a határon. A késmárki Sebastian Ambrosius története* (1554–1600). Bp. 2007.; BOBORY DÓRA: *The Sword and the Crucible. Count Boldizsár Batthyany and Natural Philosophy in sixteenth-century Hungary,* Bp. 2009.

[2] *A határ és a határtalan. Identitáselemek vizsgálata a 16. századi magyar ütközőzóna népességénél.* Bp. 2006.